

կան դրոժողութիւնները եւ հրամայել նա-
ւատորմելին: Սակայն պահեց իր շքեղ
տիրտղոսները, եւ հանդիսաւոր արարողու-
թեանց մէջ, երբ կ'երեւէր ան իր հոյակապ
տաւաղով, առջեւէն կ'երթային զինակիւ-
րներ, դրօշներ, փողեր, աւազ պաշտօնեա-
նե՛ր՝ որ կը կրէին անոր փղոսկրեայ դահա-
ւորակը եւ ոսկեթել զիպակով հովանոցը,
անոր իշխանական սուրն ու շքաբարձը:
Կը հազնէր ան իր ոսկեհուռ եւ արծաթա-
հիւս ծիրանին, որուն զառքաշ ծոպերը վեր
կը բռնէին երկու բարձրատիւճան պաշտօ-
նեաներ, ոսկեղիպակ պնդնաւորը՝ կնդմե-
նիով եղբրուած, բեհեղեայ զլիսաղիւրը, ոս-
կեղէն թաղը, որ յետոյ տոժական եղջիւրա-
ձեւ խոյրին փոխուեցաւ, մերթ աւանա-
կուռ եւ ոսկեհիւս զիպակով պնդուած, եւ
մերթ ոսկեթել մետաքսով բոլորուած: Ա-
նոր ետեւէն կ'երթային՝ բարձրագոյն պաշ-
տօնեաները, Տասանց խորհուրդին անդամ-
ները, պետական փաստաբանները, Սուրբ
Մարկոսի Հոգաբարձուները, Ծերակոյտը,
եւն., իւրաքանչիւրն իր պաշտօնին կամ
աստիճանին շքեղ ու պերճ տարազով, ո-
րոնք աւելի պատկառելի ու հմայիչ կ'ը-
նէին զերագոյն պետին իշխանութիւնը:
Իշխանական ցռկանաւը՝ խարսխուած կը
մնար նաւակայքին մէջ՝ սպասելով անոր
մէկ կ'անարկին: Տոժական պալատին մէջ՝
առիւծին որկորը կ'ընդունէր զաղտուկ զըր-
պարտութիւնները: Հոն, Վերոնեղէի խոր-
հուրդաւոր ձեղունին տակ, երեք խուզար-
կուները՝ Կարմիրը մէջտեղ ու երկու
Սեւերը՝ անոր երկու կողմերը, կը խոր-
հուրդակցէին պետական ամենէն փափուկ
ու կնճռոտ խնդիրներու մասին:

Հանգիստաւոր արարողութեանց մէջ՝ Քա-
հանայապետէն, կայսրէն եւ թագաւորնե-
րէն անմիջապէս վերջը, տոժին պատուոյ
կարգն էր, առաջ քան ո՛ր եւ է թագապարմ
իշխաններ: Անոր իրաւունքներն էին, ըն-
դունիլ հանգիստապէս դեսպանները, նա-
խագահել բոլոր ժողովներուն, Աւագ խոր-
հուրդին, Ծերակոյտին, Տասանց ժողովին
եւ այլն: Բոլոր պաշտօնական գործո-
ղութիւնները իր կնիքը կը կրէին, դրամը
իւր անունով կը կտրուէր, իրեն կը պատ-

կանէր՝ անուանել Վենետիկի Պատրիարքը, Սուրբ Մարկոսի կանոնիկոսները եւ անոնց զահերէցը: Ինքն էր՝ որ կը ներկայացնէր Աւագ Ժողովին բոլոր առաջարկութիւնները, որոնց վրայ պէտք էր որ վիճուէին եւ որոշուէին՝ լիովին ազատութեամբ՝ նախ քան ուրիշ ո՛ր եւ է խընդիր: Ուրիշ ամէն բանի մէջ՝ իր խորհրդականներուն խիստ եւ յարատեւ հսկողութեան տակ էր: Ան չէր մասնակցէր բնաւ Խմաստուն (Savii) կոշուած խորհրդականներուն որոշողութեանց: Ծերակոյտին մէջ անոր ձայնը կամ քուէն հաւասար էր ո՛ր եւ է ծերակուտականի քուէին: Իր անձնական կարծիքը՝ պէտք էր տեղի տար Պետական երեք փաստաբաններուն ըրած որոշողութեանց: Ան կրնար նոյն իսկ դատի կանչուիլ այդ իշխանաւորներէն՝ ինչ ինչ դէպքերու մէջ. եւ մինչեւ իսկ զահերէց ըլլալ Ծերակոյտին ձեռքով: Երբեք ո՛ր եւ է Սահմանադրական վարչութիւն ա՛յնքան խստիւ կաշկանդած չէր իր գլուխը կամ պետը, ինչպէս ըրած էր Վենետիկ իր տոժին:

Չափազանց բարդ էր Վենետիկյ Հասարակապետութեան սահմանադրական կազմը: Ամէն անգամ որ քաղաքին մէջ յուզում մը կամ ըմբոստութիւն մը պատահէր, առիթ կու տար նոր օրէնք մը, նոր իշխանութիւն մը կամ պաշտօնական մարմին մը հաստատելու, որով աւելի կը խոտանար հակոդութիւնը ու աւելի ճշգրտէն կը դժուէին պաշտօնեաներուն իրաւունքները կամ պարտականութիւնները: Ասոնց մէջ գլխաւոր տեղը կը դրաւէր Տասանց ժողովը, որուն անդամներէն երեքը կը նշանակուէին իբր Գլուխը ժողովին՝ եւ կը կոչուէին երեք Խուզարկում, որոնց պաշտօնն էր՝ հսկել պետութեան ապահովութեան վրայ, քննել ո՛ր եւ է ամբաստանութիւն, դատել հայրենիքին մատնիչներն ու դաւադիրները, ու պատժել զանոնք: Անոնց իշխանութիւնն անսահման էր, վըճիռները՝ անբողոքելի, ու կը վայելէին Աւագ ժողովին ու Ազնուապետութեան լիուրի վստահութիւնը, կը հսկէին ամենուն ու ամէն բանի վրայ, վարիչներուն,

դիւանադէտներուն, պատրիկներուն, ծե-
րակոյտին ու նոյնիսկ տոժին վրայ, իբր
ստոյգ դիկտատորներ՝ որոնց պարտքն էր
ապահովել պետութեան ֆութիւնն ու
կեանքը: Ինչպէս որ Կոնստանդնուպոլսոյ

Սակայն Պետուքեան հիմնական մարմինը
կը կազմէր Աւագ Ժողովը, որուն ձեռքն
էր կառավարութեան զերարդոյն հեղինա-
կութիւնը։ Ան էր որ կը զնէր օրէնքներ,
կ'անուանէր բոլոր պետական պաշտօնեա-
ները, սկսեալ Տոժէն, Ս. Մարկոսի Հո-
ղարարձուններէն, Տասանց եւ Ծերակուտի
Ժողովներուն անդամներէն մինչեւ ամենէն
ստորին կարգը քաղաքական կառավարիչ-
ներուն։

ներուս։
Ինչքն էր՝ որ կ'անուանէր Յերակոյտը,
նախ՝ վաթսուն անդամներէ կազմուած,
յետոյ ուրիշ վաթսուն անձինք ալ աւելցան,
որոնց մաս կազմեցին հետզհետէ Տոժը եւ
իր Խոքիքդականները, Բառատումք կոչ-
ուած գերագոյն ատենին անդամները,
Ս. Մարկոսի Հոգաբարձուները, վեց աւագ
Խմաստուները, պետական երեք Փաստա-
բանները, դեսպանները եւ ուրիշ բարձր
պաշտօնեաներ, եւ այսպէս ի վերջոյ երեք
հարիւրի բարձրացաւ ծերակուտականնե-
րուն թիւը, որոնք սկիզբը իբր օժանդակ
մարմին մը կը կազմէին Աւագ Ժողովին,
եւ անոնց որոշումները վճռական ու վերջ-
նական չէին՝ առանց վաւերացման Աւագ
Ժողովին։ Սակայն, ԺԴ - ԺԵ դարերուն,
Ծերակոյտը եղաւ կեդրոնը հասարակաց
«Պետութեան հոգին», իբր «Պետութեան հոգին»,
որուն ձեռքն էին բոլոր տնտեսական գոր-
ծողութիւնները, մատակարարութիւն, դե-
րամական ելեւմուտքը, նաւարկութիւնը,
վաճառականութիւնը, բայց գլխաւորապէս
անոր յանձնուեցաւ դիւանագիտական բոլոր
կազմը, դեսպաններուն անուանումը, ար-
տաքին քաղաքականութիւնը, եւն.:

Պետութիւն մը այսպիսի իմաստուն օրէնքներով կազմակերպուած, ուր բոլորն ալ՝ մեծն ու փոքրը, բարձրն ու ստորինը, խղճմտօրէն իրենց յատուկ գործին ու ծառայութեան յարած ու փարած, ուր

պարտաւականութիւններն ու իրաւունքները
լաւ կշռուած ու իրենց սահմաններուն մէջ
ճշդիւ ամփոփուած էին, եւ միւս կողմէն
բոլոր անհատական ուժերը միացած եւ
ձուլուած, նոյն ուղղութեան ներքեւ միա-
սիրտ եւ համաձայն դործակցելու եւ ծառա-
յելու յօդուտ հասարակաց բարւոյն, շահե-
րուն եւ փառքին, եւ վերջապէս, խորապէս
քանդակուած անոնց սրտին մէջ անձնուի-
րութեան եւ զոհողութեան վսեմ հոգին,
ինչպէս նաեւ սերտ ու անկեղծ սէրը հան-
դէպ հայրենիքին: Ահա կաճեցրու եւ ու-
ժեցրու այսպիսի ձուլումէ մը՝ կարելի է
երեւակայել՝ թէ ինչպիսի՜ ուժեղ վարիչ
մարմին մը դուրս կու գայ, որ կարող
կ'ըլլայ արտադրել այնպիսի աննախընթաց
հրաշալիքներ, որոնք մարդկային պատ-
մութեան մէջ կը գրաւեն լուսաւոր դիրք
մը եւ կը մնան անջնջելի: Ահա՛ ինչ որ
Լէոնիւս Վենետիկի պատմութեան մէջ:

Ան, իր Հիմնարկութենէն Հազիւ Հարիւր տարի վերջը (554 թուականին), այնքան աճուր եւ զօրաւոր կը զգայ ինքզինքը, որ կը սկսի իր աշխարհակալութիւնը: Կը միանայ Բիւզանդիոնի կայսրութեան զօրավար՝ Հայկազն Ներսէս պատրիկին հետ՝ Գոթերը դուրս վտարելու Իտալիայէն եւ Լոնդոնարթացիներուն առջեւ Հզօր թուժք մը կանգնելու, կ'ընկճէ՝ կը փչոյն իրեն մօտիկ վտանգաւոր թշնամիները, կը մաքրէ իր ծովածոցին ափունքները վայրագ յեղուղակներէն, կը խորտակէ Հունգարներուն ու Նարեմտացիներուն ուժերը, կը սանձէ անոնց ասպատակութիւնները ու արշաւանքները, կը տիրէ Դադմատիոյ ու բոլոր Ալբրիականին, ջարդուփշուր կ'ընէ Նորմանտացիներուն նաւային ահազին զօրութիւնը որ իբր պատուար մը կանգնած էր արեւելքի ճամբուն վրայ, կը տապալէ այդ պատուարը, կը բանայ Միջերկրական եւ Յոնիական ծովերուն դռները, կը տիրէ Մոռէայի, Կիւկլադաներուն, Կրետէի, Կիպրոսի, եւն, որոնց վրայ՝ եւ մինչեւ իսկ Պիրէոնի եւ Բիւզանդիոնի պարիսպներուն վրայ կը պարզէ իր թեւաւոր առիւծը: Արեւելքի ծովեզերեայ քաղաքներուն մէջ կը հաստատէ իրեն միջնաբերդեր, Հիւպա-

տաճներ, վաճառատուններ: Խոր արեւելքի պողոտաներուն վրայ կը նշմարուի իր ճոխ կարաւաններուն տողանցումը: Մարքոյ Փողոյ կը կտրէ կ'անցնի խորին Ասիոյ բուրբ երկիրները, լեռներու, անապատներու եւ աւազուտներու մէջէն կ'երթայ Թաթարներուն աշխարհը եւ մինչեւ ձենաց սահմանները: Մոնղոլները, Պարսիկները, Արաբացիք եւ Հնդկները՝ իր դրամը միայն կը ձանձնային: Ինքն էր՝ որ առեւտուրի եւ գիտական խուզարկութեանց նպատակով առաջին անգամ ոտք կը դնէր կեդրոնական Ասիոյ Փամիր կոչուած լեռնոտ գաւառին 5000 մեդր եւ աւելի բարձր սարահարթին վրայ, ինչպէս նաեւ Մոնղոլիոյ Կապի կոչուած անկերջ՝ անծայր անապատին խորեւը, որ Սելեւրիոյ եւ Մանչուրիոյ մէջ կը գտնուի: Ամէն տարի հազարաւոր նաւեր դուրս կ'ելլէին իր նաւահանգստէն ու երեսուն հազար նաւաստիներ կ'երթային ցօկանաւերով Միջերկրականին, Արշիպելագոսին ու Սեւ ծովուն ափունքներուն վրայ ծաւալելու իր վաճառքներն ու տիրապետութիւնը: Իր ոսկեթել դիպակին առուտուրը միայն՝ իտալական քաղաքներուն հետ՝ կը շահեցնէր իրեն տարին՝ երկու միլիոն վենետիկեան ոսկեդրամ (Zecchini) կոչուած, ու տասը միլիոն՝ օտար երկիրներուն հետ: Իրեն միջոցով էր՝ որ կը կցուէին իրարու Տրապիզոն ու Մոսկուա, Աղեքսանդրիա ու Լոնտոն: Ան ինչպէս վարուեցաւ ու բանակեցաւ Փրեդերիկոս Շիկամօրուա կայսեր հետ, նոյնպէս վարուեցաւ Բիւզանդիոնի Պալէոլոգ կայսեր, Ջարին, Խալիֆային, Սուլթանին եւ մեծ Խանին հետ: Բոլոր մը մարդիկ զուլս կը հանէին այս մեծդի ու յանդուգն արարքները: Պարզ վաճառուութեամբ տփուռացած դէմքերով, աշխարհակալներ կը դառնային արշիպելագոսներու: Տանտորոններ, Գուրիւններ, Փոսքարիւններ, Վենիսներ, Մորոզիններ, Մոնչեիկոններ, Սանուտոններ, իրենց ծախքով ու իրենց հաշուին՝ կը զինէին նաւատորմիդներ ու կ'երթային տիրանալու Յոնիական կղզիներուն: Նաւաճիւրիւնք՝ Լեմնոսի

դուքսեր կ'ըլլային, Սանուտոններ՝ Նաքոսի եւ Փարոսի իշխաններ։ Սոսկ առեւտրականներ՝ հոյակապ պալատներ կը կերտեն ջրանցներուն վրայ՝ հոն ապրելու, եւ չքեղ շիրիմներ տաճարներուն մէջ՝ հոն հանդէսէր համար։ Ալոյիդէ Մոչենիկոյ՝ Ծերակուտին մէջ ազօթք մ'ընելու պահուն կ'աւանդէ հոլին։ Հենրիկոս Տանտոլո 84 տարեկան տոժ ընտրուած, Դ խաչաւորութեան միացած, կ'երթայ կը տիրէ Բիւզանդիոնի, ու կը մերժէ կայսր ըլլալ իր Վենետիկին կարօտով, ու հոն կը մեռնի իբր 90 տարեկան, Ս. Սոփիայի մէջ թաղուելով։ Վենետիկոյ մէջ է՝ որ Աղեքսանդր Գ. Քահանայապետը ու Փրեւերիկոս Ծիկամօրուս գերման կայսրը՝ կը հաշտուին իրարու հետ, որով կը վերջանայ լոմբարտական դաշնակցութիւնը։ Ղաղար Մոչենիկոյ՝ կանգուն իր նաւուն կամրջակին վըրայ՝ հայրենի դըռը ձեռքին մէջ՝ թշնամի ումբէ մը տապալող մեծ կայմին տակ կ'իյնայ կը ջախջախուի։ Յամակոսթայի դիւցազը՝ Մարկոս-Անտոնիոս Պրակատին, երբ վայրագ թուրքերը մորթաղերծ կ'ընէին զինքը, «Ողորմեա՛ ինձ» սաղմոսը մըմնջելով՝ կը տոկար այն ահուկի տանջանքներուն։ Կարօլոս Ծենոյ՝ Հասարակապետութեան ծառայութեան մէջ քառասուն վէրք ստացած, տակաւին արիարար առաջ կը վարէր իր գործերը։ Վեթթորէ Փիդանի՝ բանտարկուած չլթայակապ՝ կը հանուի զնտանէն որ երթայ Քրոնճիայ յաղթէ ձենովացուց։ Փրանչեսքոյ Մորդինի՝ Պեղոպոնեսական մակդիրը կ'ընդունի Մոռէայի մէջ իր տարած յաղթութեանց եւ քաջութեանց համար։ Այս կանացի հանդերձով՝ բայց մեծասիրտ մարդիկը, հանդարտ, սակաւախօս, կորովի ու դիտնական, կը թուէին ըլլալ Պուտարքոսի դիւցազներ, տաճարներու մէջ կանդնած անդրիներ։ Ու երբ անոնք կը հաւաքուէին ժողովի՝ Տոժական պալատին մէջ, սոսկ քաղաքացիներու հաւաքումէ մ'աւելի՝ պիտի կարծուէր թաղաւորներու կամ կայսրներու համախումբ մը։ Անոնք, ինչպէս երգելով կը հաստատէին իրենց լճակին մէջ վիթխարի ցիցերը, կառուցանելու հա-

մար անոնց վրայ արքայաշուք ապարանք-
ները, յայսպէս ալ երդելով կը վերցնէին
իրենց նաւերուն խարիսխները ու կը մեկ-
նէին դէպ ի անծանօթ աշխարհներ, դէպ
ի անհուն միջոցը, դէպ ի ապաղան: Եւ
ծովագէտ պահապանը՝ նաուկայմի նման
վեր ցցուած Ս. Մարկոսի զանգակատան
ծայրէն՝ բարձրաձայն կ'աղբէր, եւ Լիտոյի
Ս. Նիկողայոսի զանգակները կը սկսէին
ղօղանջել, երբ կ'երեւէին հորիզոնին վրայ
յաղթական ցոլանաւերը, որոնք կը դառ-
նային բեռնաւորուած դալիոններով, գան-
ձերով, ծիրանիով, ոսկւով, ջայլամի փե-
տուրներով, Հիւրմիւլի դոհարներով ու
դահանակներով, Դամասկոսի դիպակներով
ու Հայաստանի կերպաներով. այն թեւա-
ւոր առիւծներով դրօշներ՝ պարզող նաւերը
կը քաշէին իրենց ետեւէն գերի բռնած նա-
ւատորմեր, վայրահակ առաջատաներով,
եւ Ս. Մարկոսի փոքրիկ հրապարակին
վրայ դուրս կը հանէին թշնամի դրօշնե-
րուն հետ՝ Ս. Յովհաննէս Աբրիի սիւները,
Բիւզանդիոնի քառեակ ոսկեզօծ պղնձի
թանակներուն այդ ճոխ ու չքեղ աւարնե-
րով կը պնէր իր ոստանը: Եւ այն սիրայի
յաղթութիւնները, կը դառնային կ'ըլլային
գեղեցիկ դրոյցներ, պանծալի հանդէսներ,
պերճ որմանկարներ: Գեղեցկութիւնը,
կարեւոր տարր մ'էր վենետիկի իմացա-
կան կեանքին, ինչպէս լայնասփիւռ հո-
րիզոնը՝ անհրաժեշտ է թոքերուն ազատ
շնչառութեան: Հոն՝ երաժշտութիւնը,
ինչպէս գեղարուեստը եւ ընդհանուր գրա-
կանութիւնը, յարգանքի եւ պաշտամունքի
առարկաներ էին, եւ նորանոր տիրապե-
տութեանց առիթներ կ'ընծայէին անոնց,
ո՛չ միայն քաղաքական՝ այլ նաեւ գրական
եւ արուեստական ասպարէզներուն մէջ:
Անդրէաս Նավաճիերոյ, Պէմպոյ եւ ու-
րիշներ, գափնիներու հովանւոյն տակ,

կը մըցակցէին իրարու հետ Պղատոնական վայելչաբանութեամբ: Թիցիանոյ, Թինիթո-րեթթոյ, Վերոնեզէ՝ կը թանային իրենց վրձինները հեղուկ սաթի կամ հալած դո-հարի մէջ: Երմոլաոյ Պարպարոյ՝ իր պա-լատին ոսկեձեղուն դահլիճներուն մէջ՝ կ'ընթեռնուր Արիստոտէլը ազնուական երի-տասարդութեան առջեւ: Լաուրոյ Քուերինի հրապարակին վրայ կ'ուսուցանէր Արիստո-տելի ճեմական իմաստասիրութիւնը, ինչ-պէս ուրիշներ՝ Զենոնի ստոյիկեան դրու-թիւնը: Ալտոյ Մանուչչիոյ յոյն ու լատին դասական հեղինակներու հրատարակիչը, երեք չախարհներուն մտածութիւնը կը ծաւալէր Եւրոպայի մէջ:

Այդ վեհ ու վեհմ հոգին՝ զործելու, խորհելու, պարելու, ո՛չ իր անհատական շահուն ու վայելքին համար, այլ լոկ հայրենիքին զօրութեան, մեծութեան ու փառաւորութեան համար, ամէն վեհեղիցի ի սրտին խորը քանդակուած էր անջնջելիօրէն, եւ այդ մտայնութեամբ է՝ որ կը զօհէր ամէն ինչ, առանց երբե՛ք կասելու ո՛ր եւ է դժուարութեան առջեւ, մանաւանդ աւելի եւս կը խանդավառուէր ու կը խրախուսուէր ձեռնարկելու ամէն ազնուական ու դիւցազնական արարքներու, անոր մէջ միայն զնելով՝ հայրենիքին հանդէպ իր պարտականութիւնը կատարած ըլլալուն դոհացումն ու հաճոյքը։ Անոր այդ բոռն հայրենասիրութեան հետ կապուած էր սերտիւ նաեւ իր ջերմ կրօնասիրութիւնը։ Ահա երկու մեծ գաղափարականներ, Կրօնք ու հայրենիք, որոնց համար չկայ ո՛ր եւ է անկարելի բան, եւ որոնք կը մղեն մարդս նուիրելու իր կեանքը, իր անձը, եւ ինչ որ աւելի վեհ, բարձր ու թանկագին բան կայ մարդուս մէջ, որով կարենայ զերծ, մաքուր ու անվթար պահել կրօնքն ու հայրենիքը՝ իրենց յաւերժագեղ ու մշտաճանաչ բարձրութեան մէջ։

Հ. Յ. ԹՈՐՈՍԵԱՆ